

6. Несинова С.В., Грищенко І.М. Інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у механізмі забезпечення прав людини і громадянина. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 5. С. 40–42.

7. Нікольська О.В. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини у механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина. *Правничий часопис Донецького університету*. 2014. № 1/2. С. 9–14.

8. Стеценко Д.Ю. Омбудсман як суб'єкт гарантування дотримання прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану. *Наукові записки. Серія: Право*. 2023. Вип. 14. С. 163–166. doi:10.36550/2522-9230-2023-14-163-166.

9. Ткаліч А.О. Роль омбудсмана в системі захисту прав людини і громадянина. *Наукові праці МАУП*. 2010. Вип. 2 (25). С. 199–203.

10. Медведська В.В. Правові засади захисту жінок від домашнього насильства: дис. ... д-ра філос.: 081. Київ, 2022. 275 с.

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.5.11>

ХОРТЮК Н.В.

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ТРУДОВОГО ПРАВА

CONCEPT AND FEATURES OF MILITARY PERSONNEL AS SUBJECTS OF LABOR LAW

Актуальність статті полягає в тому, що в умовах повномасштабної війни, економічної та соціальної кризи, а також масштабного залучення громадян до оборони нашої держави, важливим питанням є забезпечення та захист прав, свобод та інтересів військовослужбовців. Особливо гостро дане питання стоїть в рамках регулювання правового статусу військовослужбовців як суб'єктів трудового права. Адже, незважаючи на всю специфіку виконуваних повноважень, військовослужбовці володіють спеціальним набором прав у сфері оплати праці, регулювання робочого часу, часу відпочинку, тощо. Окрім того, саме трудове законодавство регулює таке важливе питання як соціальне забезпечення даних суб'єктів, що є критично необхідним для забезпечення гідного життя та праці військовослужбовців та членів їх родин. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, розкрито сутнісний зміст поняття «військовослужбовець». Узагальнено загальнотеоретичні підходи щодо тлумачення термінів «суб'єкт права» та «суб'єкт трудового права», на основі чого було запропоновано авторське визначення поняття військовослужбовців як суб'єктів трудового права. Виокремлено ключові особливості, які характеризують військовослужбовців як суб'єктів трудового права. Зроблено висновок, що військовослужбовці як суб'єкти трудового права, представляють собою особливу категорію працівників, які здійснюють трудову (службову) діяльність в Збройних силах України та/або інших воєнізованих підрозділах, на основі укладення трудового договору (контракту) і його діяльність спрямовано на забезпечення та захист держави, її територіальної цілісності, кордонів, тощо. Незважаючи на те, що військовослужбовці підкорюються воєнній ієрархії, нормам та правилам, а також виконує специфічні функції, вони також мають ряд гарантії економічного, соціального та іншого характеру, які передбачені нормами

трудового законодавства. А відтак, цілком справедливим буде говорити про те, що в якості суб'єктів трудового права, військовослужбовці мають право на визначені умови праці, відпустки, соціальні гарантії та інші трудові вигоди, які є загальноприйнятними для працівників у різних сферах суспільного життя. А відтак, специфіка військовослужбовців як суб'єктів трудового права обумовлена наступними чинниками: по-перше, наявністю спеціальних вимог до осіб, які прагнуть набути статусу військовослужбовця; по-друге, правовий статус військовослужбовців регулюється шляхом поєднання спеціального законодавства (що спрямоване на регулювання безпосереднього виконання військового обов'язку), а також трудового законодавства, яке регулює окремі загальні аспекти праці (служби), досліджуваної категорії працівників, зокрема: оплата праці, відпустки, соціальне забезпечення, тощо; по-третє, специфікою завдань, які виконують військові в процесі служби, а також умови, в яких вони їх реалізують.

Ключові слова: *суб'єкт права, суб'єкт трудового права, військовослужбовців, працівник, трудове право.*

The relevance of the article lies in the fact that in the conditions of a full-scale war, economic and social crisis, as well as large-scale involvement of citizens in the defense of our state, an important issue is the provision and protection of the rights, freedoms and interests of military personnel. This issue is particularly acute in the framework of regulation of the legal status of military personnel as subjects of labor law. After all, despite all the specifics of the powers exercised, military personnel have a special set of rights in the field of remuneration, regulation of working hours, rest time, etc. In addition, the labor legislation itself regulates such an important issue as social security of these subjects, which is critically necessary to ensure a dignified life and work of servicemen and their family members. The article, based on the analysis of the scientific views of scientists and the norms of the current legislation, reveals the essential meaning of the concept of "military serviceman". General theoretical approaches to the interpretation of the terms "subject of law" and "subject of labor law" are summarized, on the basis of which the author's definition of the concept of military personnel as subjects of labor law was proposed. The key features that characterize military personnel as subjects of labor law are highlighted. It was concluded that military personnel, as subjects of labor law, represent a special category of employees who perform labor (service) activities in the Armed Forces of Ukraine and/or other paramilitary units, based on the conclusion of an employment contract (contract), and their activities are aimed at ensuring and protection of the state, its territorial integrity, borders, etc. Despite the fact that military personnel obey the military hierarchy, norms and rules, as well as perform specific functions, they also have a number of guarantees of an economic, social and other nature, which are provided for by the norms of labor legislation. Therefore, it would be quite fair to say that, as subjects of labor law, military personnel have the right to certain working conditions, vacations, social guarantees and other labor benefits that are generally accepted for workers in various spheres of social life. Therefore, the specificity of military personnel as subjects of labor law is determined by the following factors: first, the presence of special requirements for persons who seek to acquire the status of military personnel; secondly, the legal status of military personnel is regulated by a combination of special legislation (aimed at regulating the direct performance of military duty), as well as labor legislation, which regulates certain general aspects of work (service) of the studied category of employees, in particular: wages, vacations, social security, etc.; thirdly, the specifics of the tasks performed by military personnel during their service, as well as the conditions in which they perform them.

Key words: *subject of law, subject of labor law, military personnel, employee, labor law.*

Актуальність теми. В умовах повномасштабної війни, економічної та соціальної кризи, а також масштабного залучення громадян до оборони нашої держави, важливим питанням є забезпечення та захист прав, свобод та інтересів військовослужбовців. Особливо гостро дане

питання стоїть в рамках регулювання правового статусу військовослужбовців як суб'єктів трудового права. Адже, незважаючи на всю специфіку виконуваних повноважень, військовослужбовці володіють спеціальним набором прав у сфері оплати праці, регулювання робочого часу, часу відпочинку, тощо. Окрім того, саме трудове законодавство регулює таке важливе питання як соціальне забезпечення даних суб'єктів, що є критично необхідним для забезпечення гідного життя та праці військовослужбовців та членів їх родин.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, пов'язані із правовим, в тому числі й трудовим статусом військовослужбовців, у своїх наукових працях розглядали: Н.Б. Болотіна, В.М. Бондар, Є.І. Григоренко, М.І. Іншин, В.І. Кириленко, В.І. Курило, С.М. Прилипко, В.О. Шамрай та багато інших. Втім, незважаючи на суттєві теоретичні здобутки, в науковій літературі відсутній комплексний теоретичний підхід щодо розуміння поняття військовослужбовців як суб'єктів трудового права.

Саме тому метою статті є: визначити поняття та розкрити особливості військовослужбовців як суб'єктів трудового права.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження варто відзначити, що на сьогодні в науковій літературі існує низка підходів щодо тлумачення поняття «військовослужбовець». Так, В.І. Пашинський пише, що військовослужбовець – це громадянин України, який проходить військову службу, що є державною службою особливого характеру, в одному з військових формувань України, яке створене відповідно до чинного законодавства України для здійснення оборони держави [1]. Т.М. Мельник під поняттям «військовослужбовець» розуміє особу, котра проходить військову службу в одному з українських військових формувань, яка водночас виступає державною службою особливого характеру, відповідно до чинного законодавства України здійснює оборону держави та спрямовує власну професійну діяльність на виконання функцій/завдань, що покладені на таку службу Конституцією України та законами України. Сутність військовослужбових правових відносин, відмічає автор, становить відповідний правовий статус/правове становище військовослужбовця [2]. Н.І. Чудик-Білоусова вказує, що військовослужбовцями слід вважати наділеного відповідно до посади правами та обов'язками щодо охорони військового майна громадянина України: осіб офіцерського складу, прапорщиків, мічманів, військовослужбовців строкової військової служби та військової служби за контрактом Збройних сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до чинного законодавства, осіб, які проходять кадрову військову службу, жінок-військовослужбовців, курсантів та слухачів військових навчальних закладів та вищих навчальних закладів, які мають військові навчальні підрозділи та реалізують програми з підготовки на посади осіб офіцерського складу, що заподіяли шкоду військовому майну при виконанні військових обов'язків у період проходження військової служби чи навчання у вищому військовому навчальному закладі чи військовому підрозділі вищого навчального закладу, що реалізує програму з підготовки фахівців, а також військовозобов'язаних, якими є особи, які перебуваючи у запасі, відповідно до чинного законодавства проходить військові навчальні та перевірочні збори [3].

Щодо особливостей правового статусу військовослужбовців, то В. Кириленко виокремлює такі: 1) особливі права й обов'язки встановлюються спеціальними актами законодавства, військовими статутами, наказами, настановами, інструкціями; 2) обмеження політичної діяльності (заборона участі в страйках, у політичних партіях); 3) обмеження свободи пересування; 4) залежність обсягу правового статусу від посади та військового звання; 5) заборона займатися підприємницькою діяльністю; 6) суб'єктивне право на пільги; 7) особливий порядок притягнення до адміністративної, дисциплінарної й матеріальної відповідальності; 8) військовослужбовці виступають як спеціальний суб'єкт у складі військових злочинів [4].

Варто навести точку зору І.Ф. Корж. Автор у своєму науковому дослідженні дійшов до висновку, що поняття «військовослужбовець» можна визначити за наявністю наступних ознак [5]: по-перше, військовослужбовець – це фізична особа, яка є громадянином України, як правило, віком від 18 років (курсанти військово-навчальних закладів, військових відділень, кафедр та факультетів цивільних навчальних закладів можуть бути молодшими від зазначеного вище віку); відповідає встановленим державою медичним та іншим вимогам; володіє державною мовою; пройшла допризовну підготовку або підготовку з військово-технічних спеціальностей; по-друге, особа, яка вступила на військову службу, відповідає вимогам законодавства про військову службу, а також вимогам, що постають перед нею в період проходження військової служби; по-третє, ця особа займає у встановленому законом порядку військову посаду та виконує обумовлені посадою певні завдання; по-четверте, кожній особі, відповідно до займаної посади,

присвоюється військове звання; по-п'яте, зовнішніми ознаками військовослужбовця є військова форма і знаки розрізнення, що розробляються Міністерством оборони України, іншими військовими формуваннями та затверджуються Кабінетом Міністрів України, а надалі патентуються в установленому порядку. Спеціальна відзнака генерала армії України встановлюється Президентом України; по-шосте, кожна особа, яка вступає на військову службу, особисто складає Військову присягу на вірність Українському народові та скріплює її власноручним підписом. Військова присяга покладає на військовослужбовця всю повноту відповідальності за виконання ним військового обов'язку [6, с. 36–41]; по-восьме, діяльність військовослужбовців – це діяльність, яка пов'язана, як правило, зі здійсненням оборони держави; по-дев'яте, військовослужбовець – це особа, яка має закріплену за нею зброю і, у відповідності до чинного законодавства, має право її застосовувати [5].

В.Й. Пашинський, Л.П. Медвідь та Б.М. Шамрай у своєму науковому дослідженні дійшли до висновку, що особливістю правового статусу військовослужбовців є те, що в силу специфіки виконання ними особливого виду державної служби – військової служби, вони користуються правами і свободами з певними обмеженнями, які передбачені законодавством, і визначаються особливостям проходження військової служби: по-перше, військовослужбовці як громадяни своєї держави виконують конституційні обов'язки щодо збройного захисту та оборони держави, пов'язані з необхідністю беззаперечно виконання наказів і поставлених завдань у будь-яких умовах, у тому числі із ризиком для життя і здоров'я, із додатковим фізичними і психологічними навантаженнями. З цього випливає, що військовослужбовець, як громадянин, повинен наділятися конституційними правами і свободами, нести обов'язки і відповідальність; по-друге, права і свободи військовослужбовців, їх обов'язки і відповідальність визначаються з урахуванням можливостей їх реалізації в умовах військової служби, що спричиняє деякі обмеження в правах і свободах; по-третє, виходячи із особливостей військової служби, їм надаються додаткові права та покладаються додаткові обов'язки, а також надаються гарантії реалізації прав, пільги і компенсації для забезпечення соціального захисту. А держава, відповідно до Конституції, забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей [7].

З огляду на наведені вище наукові позиції можемо констатувати, що військовослужбовець – це особа, яка добровільно та/або за визначеною законодавством процедурою вступає у склад Збройних сил України та зобов'язується виконувати обов'язки, пов'язані із захистом країни, забезпеченням національної безпеки, а також виконанням операцій та заходів військового характеру. Незважаючи на специфіку виконуваних обов'язків військовослужбовцем, цілком справедливим буде говорити про те, що вони виступають саме суб'єктами трудової галузі права. Підтвердженням цього є положення Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», відповідно до якого «військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності. Час проходження військової служби зараховується громадянам України до їх страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби [8]. Отже, військовослужбовці є державними службовцями, адже їх робота проявляється в особливому роді професійної діяльності, яку вони виконують протягом визначеного нормами чинного трудового законодавця робочого (службового) часу. А відтак, цілком справедливим буде говорити про те, що військовослужбовці є особливим суб'єктами трудового права, адже їх правовому статусу характерна низка особливостей, притаманних працівникам, які здійснюють трудову діяльність в інших сферах суспільного життя.

На наступному етапі наукового дослідження зазначимо, що поняття суб'єкту може розглядатися з точки зору різних наукових дисциплін. Так, у соціології «суб'єкт» вказує на індивіда або групу людей, які діють, взаємодіють та впливають на соціальне оточення. Суб'єкт в соціологічному контексті може також розглядатися як активний учасник соціального процесу, який взаємодіє з іншими суб'єктами та/або соціальним середовищем. У психології «суб'єкт» може вказувати на індивіда, який має свідомість, власні переконання, бажання та здатність до саморефлексії. З точки зору теорії управління «суб'єкт» вказує на особу чи групу людей, яка приймає рішення та взаємодіє в організаційному чи управлінському контексті. Це може бути керівник, менеджер чи команда, які приймають відповідальність за вирішення завдань та досягнення цілей.

Досить змістовно поняття «суб'єкт» розкривається з правової точки зору. Так, до прикладу, у Юридичному словнику «суб'єктом права» визнається особа (фізична та юридична), держава,

державне чи муніципальне утворення, наділені законом здатністю мати безпосередньо або через представника суб'єктивні права та юридичні обов'язки [9]. Суб'єктами трудового права, на думку С.І. Кожушка, виступають особи, наділені державою певним статусом, трудовою правосуб'єктністю (правоздатністю, дієздатністю, деліктоздатністю), правами й обов'язками, що передбачені законодавством про працю і реалізуються у відповідних правовідносинах [10, с. 55–56]. В.В. Копейчиков аргументовано доводить, що суб'єкти в праві – це учасники правових відносин, які мають суб'єктивні права та виконують юридичні обов'язки, володіють правосуб'єктністю. У державних і громадських організаціях, правосуб'єктність знаходить свій вираз у компетенції їх органів, тобто в сукупності прав та обов'язків, які надаються їм для виконання відповідних функцій [11, с. 192]. Т.С. Ківалова відзначає, що суб'єкт права – це той, хто має потенційну можливість (здатність) бути учасником правовідносин (тобто має правоздатність), а суб'єкт правовідносин – це фактичний учасник правових зв'язків, який уже бере в них участь. При цьому вчена ставить наголос на тому, що якщо суб'єкт права може бути, а може й не бути учасником конкретних правовідносин, то суб'єкт правовідносин завжди є їх учасником, оскільки можливість, яка існувала для суб'єкта права, вже перетворилася на дійсність [12, с. 166].

Таким чином, суб'єкт права представляє собою фізичну та/або юридичну особу, яка відповідно до норм чинного законодавства наділена спеціальним набором суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, які дають їй можливість бути учасником певних правовідносин. Поняття «суб'єкт права» набуває своїх особливостей в залежності від того, нормами якої галузі права регулюються суспільні правовідносини. Зокрема, в рамках представленої проблематики йдеться про суб'єкти трудового права. Так, на переконання П.Д. Пилипенка та О.І. Ткачука, суб'єкт трудового права – це учасники індивідуальних, трудових та інших відносин, що є предметом трудового права, і які на підставі чинного законодавства наділяються суб'єктивними правами та відповідними обов'язками. Крім того, автори указують, що даний вид суб'єктів – це всі особи, які потенційно можуть бути вступити до трудових правовідносин, тобто всі особи, що наділені трудовою правосуб'єктністю. Тільки з моменту набуття статусу суб'єкту певного трудового правовідношення такий суб'єкт реально починає користуватися наданими йому правами [13]. На переконання З.С. Голована, суб'єкти трудового права – це особи, які потенційно є учасниками трудових та інших, тісно пов'язаних із трудовими, відносин, врегульованих нормами трудового права, наділені чинним законодавством трудовою правосуб'єктністю, яка з моменту вступу до трудових правовідносин перетворюється на реальні, забезпечені державою, трудові права та обов'язки [14, с. 25].

Висновок. Таким чином, військовослужбовці як суб'єкти трудового права, представляють собою особливу категорію працівників, які здійснюють трудову (службову) діяльність в Збройних силах України та/або інших воєнізованих підрозділах, на основі укладення трудового договору (контракту) і його діяльність спрямовано на забезпечення та захист держави, її територіальної цілісності, кордонів, тощо. Незважаючи на те, що військовослужбовці підкорюються воєнній ієрархії, нормам та правилам, а також виконує специфічні функції, вони також мають ряд гарантії економічного, соціального та іншого характеру, які передбачені нормами трудового законодавства. А відтак, цілком справедливим буде говорити про те, що в якості суб'єктів трудового права, військовослужбовці мають право на визначені умови праці, відпустки, соціальні гарантії та інші трудові вигоди, які є загальноприйнятними для працівників у різних сферах суспільного життя.

А відтак, специфіка військовослужбовців як суб'єктів трудового права обумовлена наступними чинниками: по-перше, наявністю спеціальних вимог до осіб, які прагнуть набути статусу військовослужбовця; по-друге, правовий статус військовослужбовців регулюється шляхом поєднання спеціального законодавства (що спрямоване на регулювання безпосереднього виконання військового обов'язку), а також трудового законодавства, яке регулює окремі загальні аспекти праці (служби), досліджуваної категорії працівників, зокрема: оплата праці, відпустки, соціальне забезпечення, тощо; по-третє, специфікою завдань, які виконують військові в процесі служби, а також умови, в яких вони їх реалізують.

Список використаних джерел:

1. Пашинський В. Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні : Дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Національна академія оборони України. К., 2007. 206 арк.
2. Мельник Т.М. Військовозобов'язаний та військовослужбовець: сучасні підходи до розуміння понять. *Галицькі студії*. № 1 (2023) URL: <https://journals.gi.ternopil.ua/index.php/law/article/view/8/7>

3. Чудик-Білоусова Н.І. Військовослужбовець як суб'єкт військового майнового правопорушення. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 206–211.
4. Кириленко В.І. Соціально-правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей. Основи законодавства України: підручник. Вінниця: Нова книга, 2002. С. 280–321.
5. Корж І.Ф. Військова служба в Україні: вступ, просування, припинення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2004. 222 с.
6. Гриненко О.І., Денежкін М.М. Проблеми формування цивільно-військових відносин в Україні. *Наука і оборона*. 2002. № 2. С. 36–41.
7. Пашинський В. Й., Медвідь Л. П., Шамрай Б. М. Правовий статус та соціальний захист військовослужбовців: поняття і правове регулювання. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-320-0-33>
8. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-ХІІ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12/conv#Text>
9. Юридичний словник. Київ : Гол. ред. Укр. рад. енцикл., 1983. 781 с.
10. Кожушко С.І. Суб'єкти трудового права. «Трудове право України: сучасний стан та перспективи»: матеріали наук.-практ. конф.; (м. Сімферополь, 22–24 травня 2008 р.) / за ред. проф. В. С. Венедіктова. Сімферополь : Укр. асоц. фахівців трудового права, 2008. С. 54–57.
11. Загальна теорія держави і права: Навчальний посібник / За ред. В.В.Копейчикова. К.: Юрінком, 1997. 320 с.
12. Ківалова Т. С. Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України: теоретичні проблеми : дис. ... до-ра юрид. наук : 12.00.03 / Ківалова Тетяна Сергіївна. Одеса, 2008. 458 с.
13. Ткачук О.І. Правовий статус посадових осіб митної служби України: дисертація. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2007. 180 с.
14. Голован З.С. Суб'єкти трудового права та суб'єкти трудових правовідносин: співвідношення понять та змісту. *Форум права*. 2007. № 1. С. 23–25.